

STOLPEN II

Op mijn verzoek, om nog onbekende gegevens over stolpen, beeldjes en kunstbloemetjes door te geven, zijn diverse reacties binnengekomen; allen ben ik zeer erkentelijk voor de vriendelijke hulp en de gegeven aanwijzingen, die het onderzoek weer een eind verder hebben gebracht.

De eerste en meest uitvoerige aanvulling kwam van mevrouw A. van Dort-van Deursen te Teteringen, die naast een verzameling stolpen met beeldjes, vaasjes en bloemetjes ook allerlei materiaal bezit, tekeningen, bloempjesmodellen in linnen, e.d. en die tevens persoonlijk de „kunstenaressen op de naald” heeft bezocht om te zien, hoe de bloemkransjes worden gemaakt en de beeldjes worden aangekleed. Zij schrijft: „Om tot de oorsprong te komen van de met bloemen omkranste Madonnafiguren, al of niet onder een stolp, moet men enige eeuwen teruggaan. In het begin van de zestiende eeuw vindt men dan de z.g. „Besloten Hofjes”, die men kan zien als een soort kleine retabels. De hoofdvorm bestaat uit een vrij ondiep kastje, waarin een beeld van de Madonna of van een andere heilige of van diverse heiligen staat. Rond deze figuren nu, aan de zijkanten, aan de achterkant en ervoor is een vlechtwerk van draad aangebracht, waarin zich vruchten bevinden zoals appels, peren, druiven en verder bloempjes zoals margrietten en lelies met bladeren. De zijluiken zijn van glas in lood, waarin een heilige staat afgebeeld. Het merkwaardige van deze besloten hofjes is dat ze vrijwel alle eenzelfde soort hekwerk aan de voorzijde hebben; ook op oude schilderijen komen zij voor. Dat begijntjes ze gemaakt zouden hebben, werd wel eens verondersteld, maar meer aannemelijk is het, dat het werk is van de passementmakers van het Sint-Lucasgilde. Wel werden in troebele tijden (reformatie; revolutie) deze besloten hofjes bij de begijntjes ondergebracht; het is dan ook niet zo merkwaardig, dat van de acht besloten hofjes, die nu nog over zijn, er zeven door begijntjes geschonken werden aan een gasthuis en wel een voor een. Het achtste werd onlangs aangekocht door het Museum van Schone Kunsten te Antwerpen. In deze besloten hofjes is geen evolutie geweest; na een heel korte bloei houden zij op en volgt een onderbreking. In de 17e eeuw kwamen plotseling weer Madonna's en wel met de meest verfijnde smaak gemaakt in hout en in ivoor. Deze beelden staan echter steeds los zonder enige versiering erom heen. Dit duurde tot de Franse revolutie, einde 18de eeuw. Men heeft dan al porseleinen beeldjes, z.g. bisquit, welke gepolychromeerd en glanzend zijn gemaakt en belegd met bladgoud, „vieux Bruxelles”. Ook de stolpvazen en vaasjes, „cornets”, welke bij de besloten hofjes nooit worden aangetroffen, zijn er dan. Grote stolpvazen werden door het volk aan de kerken geschonken, omdat in die roerige tijden het kerkzilver moest worden verborgen; in deze

b. Stolp met aangelede Madonna met Kind in hout (coll. W.K.)

a. Kastje met aangeklede Madonna met Kind in was (coll. W.K.)

stolpvazen werden ook hosties bewaard. De porseleinen beeldjes, de beeldjes van plaster, een slecht soort gips, en de vazen werden gegoten in een mal.

Reeds in de 18de eeuw waren er ook beeldjes van de Madonna en van andere heiligen in was. Van deze beelden waren alleen de hoofden, voeten en handen van was; de rest was opvulsel met hout, dun linnen of andere stof. Om het hoofd te vormen nam men een stokje, dat in een bol warme was werd gedompeld. Wanneer deze substantie was gestold maar toch nog vormbaar, werd het met de hand bijgewerkt en gevormd; hetzelfde gebeurde bij de voeten en handen. Voor deze figuren werd bijenwas gebruikt (maagdelijk). In de kopjes werd het haar soms zelfs ingeplant, wat op zich een enorm tijdrovend werk was.

Het ontstaan van de wassen beeldjes moet gezocht worden in het laatste kwart van de 18de eeuw. De beeldjes werden rijk aangekleed en vaak werd de kleding met juwelen versierd. De kleine wassen beelden van de Madonna met Kindje, de z.g. „wasjes”, prachtig en zinvol aangekleed, zijn meestal het werk geweest van begijntjes of kloosterzusters, maar ook vrouwen buiten het klooster maakten ze. Men ziet deze Madonna's vaak in glazen kastjes, vierkant of rechthoekig. Deze kastjes zijn de voorlopers van de stolpen, die eerst in de tweede helft van de 19de eeuw opkwamen.

Naast de houten beelden, welke er altijd zijn geweest, hebben de wassen en porseleinen Madonna's vooral een grote opgang gemaakt onder Louis Philippe (1830-1848). Het was alsof de bevolking na alle troebelen van reformatie en revolutie een extra hulde wilde brengen aan de Moeder Gods. Over de bloemen, die als een soort ereboog de stolpmadonna's sieren, is het volgende te zeggen. Zoals ook de besloten hofjes geheel omgeven werden met draadwerk, waarin bloemen en vruchten voor het versierings-effect zorgden, zo omgeeft een krans van bloemen en vruchten als een soort triomfboog de stolpmadonna's. Hoe werden deze kransen vervaardigd? De bloemen en bladeren werden gemaakt van linnen. Linnen lappen werden eerst in gom gedompeld om ze op te stijven en daarna geklemd. Op de lap werden daarna de patronen van de blaadjes en bloemetjes getekend en vervolgens werden deze uitgeknipt. Vanzelfsprekend waren de lappen verschillend van kleur: groen voor de bladeren, vaak bleek rose voor de bloempjes, maar ook rood en blauw. Verder was er goud en zilver voor bladeren, bloemen en korenaren. Voor deze laatste werd een gouden draad gebruikt en voor iedere graankorrel een klein stukje watten, waarin een gouddraadje werd gedaan waarna het korreltje weer met goud omzoomd werd.

Voor bloemblaadjes die bol moesten staan had men een apart ijzeren bolletje, aan een stokje bevestigd; dit legde men in een vuurtestje, waarin

gloeiende houtskool lag. Na het verwarmde ijzeren bolletje met een doekje te hebben schoongemaakt, drukte men het op een bloemblaadje, dat tevoren op een kussen van zand was gelegd; door de warmte ging het linnen blaadje bol staan. Door bloemblaadjes te nemen van verschillende grootte en deze op elkaar te leggen en te verbinden met een ijzerdraad, waarop een knopje of kraaltje zat, kreeg men een roos. Ook in de andere geknippede bloemetjes werden metaaldradjes gestoken, die de stamper en de meeldraden vormden. Eveneens werden van papier bloempjes kunstig nagebootst, terwijl ook gewerkt werd met gedroogd trilgras, e.d.. In de kransen werden tenslotte vaak de wassen bloemetjes gevlochten, die op de huwelijksdag de bruidskrans hadden gesierd.

Deze wassen bloempjes werden evenals de vruchtjes als volgt gemaakt. Men nam een metalen draadje, waarom een stukje watten was gewonden, en dit hield men in de warme bijenwas, tot het de gewenste grootte had. Nadat de was stijf was geworden, werd het geheel nog vaak in eiwit gedompeld om de glans te verhogen. Met de vruchten ging men ongeveer op dezelfde wijze te werk; alleen grotere vruchten werden opgebouwd van watten, gips en was en daarna werd het geheel met een penseel bijgeschilderd. Druifjes, zilver of goud, waren van glas ofwel van celluloid; ook de oranjebloesem werd soms van deze laatste stof vervaardigd. De kransjes van oranjebloesem werden op de huwelijksdag vaak rond de Kempische muts gedragen en daarna onder de stolp bij de Lieve Vrouw gezet. Er werden soms ook bloemen gemaakt van fluweel of van veren. In de 19de eeuw komt het fabriekswerk op. Toch kan men het „eigen werk” goed herkennen. Vooral in de wassen gezichten van de beelden is het handwerk, het eigene, te zien.

De aankleding van de Madonnabeeldjes bestaat meestal uit geborduurde zijde, fluweel of brokaat. Maar de eenvoudige Kempische mensen hadden hun Lieve Vrouwkes naar eigen smaak aangekleed, vaak met papieren bloemen, waartussen „zilvertjes” werden gedaan; dit zijn haverkorrels, met verschillende kleuren zilverpapier omwikkeld, wat een apart effect gaf. Rest nog de z.g. Spaanse Madonna's te vermelden, zo genoemd naar de driehoekige mantel, waarmee zij omgeven zijn; hiertoe behoort o.a. de 15de-eeuwse Madonna van Antwerpen. Bij deze beelden werd vaak een stukje van de schouder afgekapt, om de mantel goed te doen vallen; ook bij de Antwerpse Madonna is dit gebeurd. Op hoogtijdagen krijgen deze „Spaanse Madonna's” een schat aan juwelen, al dan niet in de kleding verwerkt.

Opvallend vaak komt in de bloemkransen bij de Madonna een roos voor; zij is een symbool, „Rosa mystica”, evenals de lelie, terwijl druiven en korenaren eucharistische symbolen zijn. De kroon en scepter, die vele wassen Madonna's en het Kindje op haar arm sieren, duiden Maria aan

als Koningin des hemels.

Vooral te Antwerpen en Brugge zijn vele wassen stolpbeeldjes gemaakt en aangekleed en werden vele bloemkransen gevlochten, maar ook in de wijde omgeving rond deze steden. De z.g. „Santjes-mannen” en andere marskramers hebben deze beeldjes over vele dorpen en vele boerderijen verspreid.

In België ziet men de stolpmadonna's weer in de winkeletalages staan. Hoewel zeer smaakvol aangekleed, missen ze iets. De bladeren worden niet meer met de hand van nerven voorzien, maar in mallen geperst”. Op dit interessant overzicht, waarin ook de geschiedenis van het Madonna-beeld verweven zit, wil ik gaarne enige kanttekeningen maken, die de gegevens alleen maar bevestigen kunnen. De besloten hofjes kunnen terecht beschouwd worden als de eerste voorlopers van de stolpbeelden. Er zijn drie gemeenschappelijke kenmerken: de hofjes zijn evenals de oudste kastjes en stolpen allereerst bedoeld als een hulde aan O.L. Vrouw, vervolgens vindt men in beide groepen allerlei bloemetjes, boompjes en sieraden om deze hulde op volkse wijze uit te drukken, en tenslotte wordt in beide groepen het geheel tegen stof en beschadiging beschermd door een afsluiting van glas.

De naam Besloten Hofje is ontleend aan het Hooglied (4,12-13), waar de bruid wordt toegesproken: „Een gegrendelde hof is mijn zuster, bruid, een gesloten wel, een verzegelde bron. Uw luthof is een paradijs van granaten, met allerlei kostbare vruchten: met hennabloemen en nardusplanten”. Het Hofje is een hulde aan het maagdelijk moederschap van Maria en de middeleeuwer uitte deze hulde in een overvloed van symbolen: de bron, het sluithek, de paradijstuin met allerlei boompjes, bloemen, druivetrossen en vogels, met veel gouddraad, pareltjes, bloedkoraal en daartussen allerlei devotionalia, loden en koperen hangertjes, medaljes en bedevaarttekens, miniaturen en relieken, Agnus-Dei-zegels in was, vele pijpvaardjes en Jezuskindjes in albast of papier-maché. De omsluitende kasten van eikehout en de beelden van notehout, soms eik of albast, bijna alle gepolychromeerd en met bladgoud belegd, zijn door vaklieden, leden van het gilde, gemaakt en versierd; de meeste zijn gemerkt. Zij zijn alle afkomstig uit Mechelen en vervaardigd in de eerste helft van de 16de eeuw; of de tuintjes met de bloemen e.d. ook mannenwerk zijn of door begijntjes zijn aangebracht, lijkt nog een onderzoek waard. Ieder, die de grootse tentoonstelling „Aspecten van de laatgotiek in Brabant” te Leuven najaar 1971 heeft bezocht, kon er acht wonderlijke besloten hofjes bij elkaar zien; vijf ervan zijn afkomstig uit het O.L. Vrouwegasthuis te Mechelen, een uit het museum aldaar, een uit het museum te Herenthals en een uit de Dimphnakerk te Geel (Catalogo Leuven 1971, p. 451-462 en MB nr. 36-43).

Ook een tweede aspekt uit de voorgeschiedenis van de stolpen was op de Leuvense tentoonstelling te zien. Mechelen was reeds in het begin van de 16de eeuw bekend als het grootste produktiecentrum van losse, betrekkelijk kleine devotiebeelden, die bestemd waren voor de huiskamers van geestelijken en leken, om de devotie te onderhouden. Deze beeldjes zijn verspreid en naast Madonnabeelden werden ook losse beelden van het Kindje Jezus gemaakt, waarvan er zeven op de tentoonstelling werden getoond (Leuven 1971, p. 420-433 en MB nr 1-7). Deze devotie tot het Kindje Jezus was vooral in de vrouwenkloosters van die tijd sterk verspreid; in de gekleurde perkamenten prentjes van Antwerpse graveurs is deze devotie eveneens duidelijk te volgen. Een late nabloei ervan vindt men nog in de glazen rechthoekige kastjes, volgens mevrouw Van Dort de voorlopers van de stolpen. In mijn collectie bevindt zich zulk een glazen rechthoekig kastje, op een houten voetstuk met pootjes, waarin een wassen aangekleed Kindje Jezus is geplaatst tegen een houten kruis met ladder, lans, spons, hamer en gesels, opgesierd met bontgekleurde blaadjes en bloempjes, gedroogde mossen, en schelpjes. Op de achterzijde van dit 37 cm hoge kastje is een half gedrukt, half met inkt ingevuld prentje geplakt: „...Gesticht... van de Annuntiatio. Briefstijl 1ste Prijs... Philomena, leerling der ...klas. Hallaer den ...1886”. Hallaer is gelegen bij Heist-op-den-Berg in de provincie Antwerpen. De briefstijl was een onderdeel van het onderwijs op meisjeskostscholen. Zo bevat de prospectus van de „Fransche Kostschool voor Jonge Jufvrouwen te St. Ode Rode (Sint-Oedenrode; 1820-1855) onder het bestuur van zuster M. A. Lemmens, gewezen religieuse van Mariendal te Diest”: „De jonge Jufvrouwen zullen onderwijs bekomen in Fransche Taal, Rekenkonst, Brieven stijl, Naayen, Stoppen, Breyen, Mazen en Borduren” (drs L. J. A. van de Laar in Heemschild, Sint-Oedenrode 1970, nr 4, p. 33). Diverse kastjes en stolpen kunnen op deze wijze door schoolkinderen als schoolprijs de huiskamers zijn binnengekomen; de meeste exemplaren zullen door de zusters zelf zijn gemaakt. Op een verguld houten kruis met een corpus van bisquit, onder een stomp geplaatst, vond ik geschreven „geloot op school te Baarn 1900”.

Een tweede glazen kastje, h. 33 cm, met het Kindje Jezus in gekleurd bisquit op een altaartje is versierd met bloemetjes, gedroogd trilgras, parels en rode kralen; ook dit Kindje Jezus van Praag lijkt door Zusters te zijn „opgestoft”. Een derde voorbeeld is een heel klein Kindje Jezus, waarschijnlijk van een kerstkribje voor een huiskamer, dat samen met kunstbloempjes achter een rechthoekig glas is gemonteerd; dit „heilighdommeke” bevat een prentje met Duitse tekst en is afkomstig uit het voormalig klooster van de Kanunnikessen van de H. Augustinus op Dommelrode te Sint-Oedenrode.

Kloosterzusters en schoolzusters behoorden zeker in de vorige eeuw tot de voornaamste producenten van aangeklede beeldjes van was of van papier. In de gids, die door de Zusters Norbertinessen van Sint-Catharina-dal te Oosterhout bij de tijdelijke openstelling van haar klooster in september 1971 werd aangeboden, staat te lezen: „Tot in het begin van deze eeuw maakten onze zusters beeldjes van was, die dan ook hier aangekleed werden”.

De kastjes zijn zeker ouder dan de stolpen. Toen Wilhelmina Lemmens, in 1753 te 's-Hertogenbosch geboren, intrad bij de Kanunnikessen van Mariendaal te Diest en aldaar in 1778 werd geprofest, bezat zij o.a. „een casken met een L.V. beeld met een silvere sterke en capke” (Heemschild, 1970 nr 4, p. 23). In mijn verzameling bevindt zich zulk een houten kastje (45 × 35 × 15 cm) met een glazen deurtje; de binnenzijde van het kastje is met fluweel bekleed en bevat een wassen aangeklede Madonna met een wassen Kindje, omgeven door een gekleurde bloemkrans, door twee porseleinen vaasjes vastgehouden. Deze kastjes zijn als het ware goedkope volksuitgaven van de veel grotere, rijkerversierde en duurere besloten hofjes. Het Bisschoppelijk Museum van 's-Hertogenbosch bezit een houten kastje met glas aan drie zijden (50 × 50 × 24 cm), van binnen blauw geverfd; een primitief gesneden geverfd houten Madonna-beeld met houten kroontje en scepter en het opschrift „H. Maria, M(oeder) G(ods)” wordt geflankeerd door twee stolpvaasjes met blaadjes en bonte bloemetjes, die alle zijn gemaakt uit honderden diverse schelpjes (inv. 466). In het Museum voor Volkskunde te Antwerpen bevinden zich vele „kapelkens dienende tot versiering der woningen”.

Is het aankleden van de beeldjes en het fabriceren van de bloemkransen zeker grotendeels vrouwenwerk, er zijn ook produkten van mannen bekend. Zo was op de Maria-tentoonstelling in de kerk te Meerveldhoven in mei 1971 voor het eerst de 86 cm hoge stulp te zien, waaronder was uitgebeeld, hoe het Mariabeeld in de eik werd gevonden; het geheel is thans eigendom van de familie L. van Keulen te Meerveldhoven. Volgens vriendelijke mededelingen van Mgr. M. van de Ven te Meerveldhoven en de heer A. van Vlierberghe te Bergeik-Weebosch is de inhoud van deze stulp ca. 1900 gemaakt door Broeder Wulfridus van Vlierberghe te Maas-tricht.

(wordt vervolgd)

W. H. Th. KNIPPENBERG